

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Vilkuna, Kustaa

Title: Ikäihmiset ja vanhuuden tauti 1750-1900

Year: 1999

Version: Published version

Copyright: © kirjoittajat

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Vilkuna, K. (1999). Ikäihmiset ja vanhuuden tauti 1750-1900. In H. Roiko-Jokela (Ed.), Vanhuus, vaivat ja erilaiset (pp. 43-65). Kopijyvä. Jyväskylän historiallinen arkisto, 4.
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9098-5>

IKÄIHMISET JA VANHUUDEN TAUTI 1750–1900

Vanhuus ja vanhuuteen kuoleminen tutkimuksellisena ongelmana

Kahdeksannentoista vuosisadan puolivälin tietämissä vakiintui tapa merkitä haudattujen luetteloihin vainajan nimen, iän, hautaus- ja kuolinpäivän lisäksi kuolinsyy, oli se sitten sairaus, tapaturma tai vastaava kelpolliseksi mielletty perustelu. Tapa palveli papeille säilytettyä väestökirjanpidollista tehtävää, sillä hallintoviranomaisia varten laadittaviin väestötilastoihin tuli merkitä myös kuolinsyyt.¹

Jo ylimalkainen silmäys eri seurakuntien haudattujen luetteloihin antaa viitteen siitä, että moni ihminen kuoli 1700- ja 1800-luvulla *vanhuuteen, vanhuuden heikkouteen* tai *korkeaan ikään*. Ikäihmisten kuoleminen vanhuuteen näyttää olleen jokseenkin yhtä yleistä kuin imeväisikäisten kuoleminen *tuntemattomaan lastentautiin*.² Jälkimmäistä on tutkittu paljon, imeväiskuolleisuuden syyt tunnetaan ja onpa esitetty arveluja siitäkin, millaiseksi menneisyydessä pikkulapsen kuolema miellettiin.³ Sen sijaan vanhoja ihmisiä, ikääntymistä, vanhuuteen kuolemista tai ylipäättään ikääntyneen väestönosan kuolemista ei historiassa ole liiemmin tutkittu.⁴ Epäilemättä ikäihmisten kuolemisen tarkastelu on katsottu turhaksi, koska on ajateltu, että vanhan ihmisen poismeno ei ollut samalla tavoin merkityksellinen yhteisöllisesti kuin nuoren ihmisen kuolema — olkoonkin, että ikääntyneen kuolema miellettiin todennäköisesti yhtä surulliseksi tapaukseksi kuin nuoremman poismeno.

On toki selvää, että ikäihmisen menehtyminen ei vaikuttanut yhteisön työvoimapotentiaaliin samalla tavoin kuin nuoren kuolema. Vanhan ihmisen poismeno saattoi olla ennemminkin yhteisöllisen painolastin (syytinki- ja eläkejärjestelmä, vaivaishoito) purkamista.⁵ Näin vanhuksen kuolemaa ei pidetty kovin traumaattisena kokemuksena kuten nuorten tapauksessa; pikemmin vanhan ihmisen poismeno miellettiin luonnolliseksi tapahtumaksi ja elämänkulun maallisen osuuden päätepisteeksi.⁶ Se oli tapahtuma, josta puhuttiin varovaisen asiallisesti ja voitiin kenties tokaista, että *hän oli jaksanutna isohon ikähän, vaikka olisi iän vuoksi vielä voinutna elää.*⁷

Silti tuo vanhuus ja vanhuuteen kuoleminen voi olla kiintoisa tutkimuskohde ja tutkimukseen on olemassa myös lähteitä. On mahdollista pohtia sitä, mitä vanhuus oli, kuka vanha ihminen oli ja mikä oli hänen roolinsa yhteisössä, milloin ihminen tunsi itsensä vanhaksi, ja jopa sitäkin, milloin ihmisen elämänkulussa tai elämänkaareissa alkoi sellainen jakso, että muut hänet tunnistivat niin vanhaksi, että hän saattoi kuolla vanhuuteen.⁸

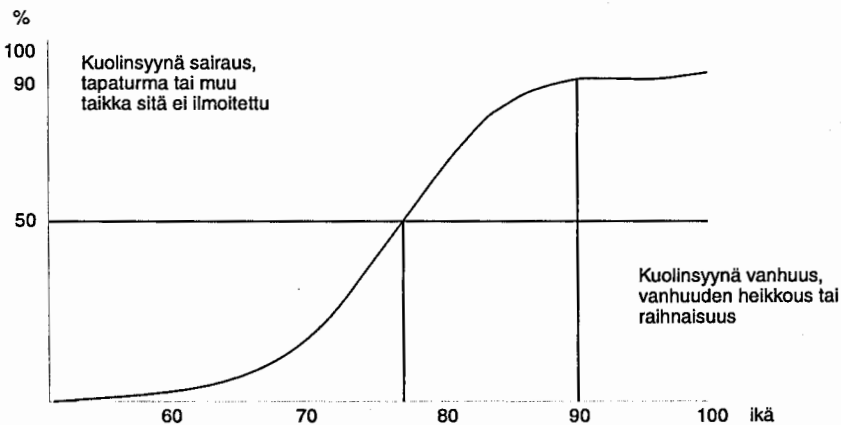
Vanhuus ja korkea ikä haudattujen luetteloissa

Kysymysten vyyhtiä on mielekästä lähteä purkamaan vastaamalla kysymykseen milloin, ja tällöin vastausta on etsittävä edellämaituista lähteistä: haudattujen luetteloista tai tabelleista. Jälkimmäisten eli väestötaulukujen avulla voisi laskea karkeat prosenttiosuudet kussakin ikäryhmässä vanhuuteen kuolleista,⁹ mutta ne eivät anna yhtä tarkkaa kuvaa kuoleman syistä kuin seurakuntien haudattujen luettelot. Vaikka väestötaulukujen avulla pystyisi ajoittamaan melko hyvin, milloin vanhuus alkoi, ei niiden avulla kykene enää vastaamaan laajempiin kysymyksiin. Tabellien heikoimpia puolia ovat se, että niissä kuolleita ei ole personoitu, ja se, että niissä ei näy papin omia merkintöjä haudattavasta tai tämän kuolinsyystä, joita haudattujen luetteloissa silloin tällöin tapaa.¹⁰

Tarkasteltaessa vanhuuteen liittyviä menneisyyden ihmisten ajattelun rakenteita kirkollisten asiakirjojen, tässä lähinnä haudattujen luettelon avulla, on lähteeseen asennoiduttava toisella tavalla.¹¹ Lähteissä mainittua tietoa kuolinsyystä on pidettävä vainajan aikaisten näkemyksenä ihmisten ikääntymisestä ja ikääntymisen mukanaan tuomista ulottuvuuksista eli esimerkiksi siitä, että tietyn iän ylittänyt sai kuolla vanhuuteen. Ja koskapa ihmisen kuoleman syyksi voitiin merkitä vanhuus, täytyi ihmisten myös ajatella siten, että tuo ihminen oli ikäihminen, vanha ja vanhus. Hän oli sitä ainakin lähimmäistensä ja papin katsannossa, koska kuoleman syyksi kelpasi verraten yleisenä perusteluna vanhuus, vanhuuden heikkous tai vanhuuden raihnaisuus. Ongelmallisempi onkin kysymys, piti-kö vanhuuteen kuollut ihminen itseään juuri ennen kuolemaansa vanhana.

Seuraava graafinen esitys antaa hyvän yleiskuvan siitä, millainen riippuvuussuhde vallitsi menneisyyden ihmisten mielissä iän ja kuoleman välillä.

Vanhuuteen menehtyneiden osuus kaikista kuolleista eri ikäryhmissä, n. 1750–1900.

Kuvaajasta ilmenee oitis, että jopa 50-vuotias oli muiden mielestä niin iäkäs, että hänen oli ikään kuin lupa kuolla vanhuuteen. Näin ollen voi katsoa, että ainakin joissakin tapauksissa 50-vuotiaat ymmärrettiin vanhuksiksi.¹² Vanhuuden osuus kuolinsyynä alkaa kasvaa selvästi sen jälkeen, kun kuolinikä ylittää 65 vuotta. Tämä merkitsee sitä, että yli 65-vuotiaita pidettiin selvästi vanhuudessaan heikompina kuin alle 60-vuotiaita, joita *ei vanhuus vielä haitannut*.¹³

Enimpien 50 ja 75 ikävuoden välillä poismenneiden kuolinsyiksi mainittiin muu kuin vanhuudesta johtunut heikkous ja raihnaisuus. Nämä olivat ihmisten katsannossa sen ikäisiä, että *he olisivat voineet ikänsä puolesta vielä vanhemmiksikin elää*.¹⁴ Kun ihminen oli täyttänyt 75 vuotta, hän todennäköisesti kuoli vanhuuteen, ja mitä vanhemmaksi ihminen tuli, sitä todennäköisemmin hänen kuolinsyykseen merkittiin vanhuuden heikkous. Yli 75-vuotias oli jo lähimmäistensä näkökulmasta katsottuna erittäin vanha. Siltikään ikääntyneiden ihmisten kuoleman syynä ei aina ollut vanhuus, vaan jopa yli 90-vuotiaiden ihmisten kuolinsyiksi ilmoitettiin konkreettisempi ja ihmisen ulkoisessa olemuksessa ilmennyt sairaus (keuhkotauti, vesipöhö, kivitauti) tai lähimmäisten välittömästi havaitsema kohtaus, tapaturma taikka runsas alkoholin käyttö.¹⁵

Mitä nuorempi poismennyt oli, sitä varmemmin kuoleman syyksi mainittiin jokin konkreettinen ja biologisesta iästä riippumaton tekijä, sairaus tai tapaturma. Jos näkyvää syytä ei ollut, nukkessaan rauhallisesti tai muiden havaintokentän ulkopuolella poismenneen kerrottiin kuolleen *äkillisesti* tai kuolinsyiksi ilmoitettiin *tuntematon sairaus*.¹⁶ Sen sijaan ikäihminen menehtyi harvoin tuntemattoman sairauden tai äkkikuoleman seurauksena. Usein ikääntyneemmän ihmisen kuolinsyiksi kerrottiin ja merkittiin vanhuus tai vanhuuden heikkous, vaikka papille olisikin ilmoitettu myös jokin konkreettisesti havaittu vaiva, kuten keuhkotauti, kihti, paise tai vesipöhö.¹⁷

Yhteisön ajattelussa tärkeimpiä eroja vanhoina menehtyneiden ja nuorempina kuolleiden välillä oli rauhallisen, poisnukkumista

muistuttavan kuoleamisen olemassaolo. Rauhallinen kuolema oli toivottu tapa siirtyä tuonpuoleiseen eikä siihen liittynyt mitään pelottavaa kuten nuorempien äkkikuolemiin.¹⁸ Kun kyseessä oli äkillinen kohtaukseen tai kramppiin kuoleminen, ilmoitettiin vanhuus osasyysksi kuolemaan.¹⁹ Samalla äkkikuoleman kaltaisesta menehtymisestä poistuivat äkkikuoleman pelottavimmat piirteet.

Koko yhteiskunnan läpäisevä käsitys vanhuuden luonteesta

Pappilassa ihmiset vastasivat viranomaisten vaatimaan ja papin esittämään kysymykseen ikänäkemykseensä soveltuneella tavalla. Siitä, että haudattujen luetteloihin kirjattiin ensisijassa omaisten käsitys kuoleman syistä, todistavat lukuisat merkinnät, jotta *kuolinsyytä ei ilmoitettu* tai *kuolinsyynä tuntematon sairaus*.²⁰ Papit eivät pitäneet kuolinsyyn määrittämistä tärkeänä asiana eivätkä he useinkaan jääneet pohtimaan todellista kuolinsyytä; siunattavan omaisten tiedonanto oli riittävä kirjoihin vietäväksi.²¹

Toisaalta tämä viittaa myös siihen, että ylemmät säädyt jakoivat rahvaan kanssa käsityksen vanhuuden luonteesta: he eivät kyseenalaistaneet omaisten kertomusta kuolinsyyistä. Tällainen käsitys näkyy myös haudattujen luetteloissa. Arvostettu kirkkoherra saattoi menehtyä — ollessaan vasta vähän yli 50-vuotias — omaistensa ja seuraajansa näkemyksen mukaan vanhuudesta johtuvaan raihnaisuuteen.²² Usko yhteiskunnan läpäisevän kollektiivisen vanhuuskäsityksen olemassaoloon vahvistuu edelleen, kun tarkastelee vanhoja ihmisiä kuvailevia lähteitä. Esimerkiksi Vermlantia 1820-luvun alussa kiertänyt ja tarkkoja tieteellisiä havaintoja paikallisesta väestöstä tehnyt 25-vuotias säätyläisnuorukainen kertoi tavanneensa *vanhan akan*, joka *oli jo yli 50-vuotias*.²³

Ihmisen sosiaalinen tai tarkastiottaen säätytausta ei vaikuttanut siihen, milloin hänet katsottiin vanhaksi.²⁴ Niin aatelinen, kauppias kuin talonpoika ja kiertolainenkin saattoi kuolla vanhuuteen ja kaikki

heidät vanhuus saavutti osapuilleen samanikäisinä 50–60 vuoden tietämissä. Elämänkulun aikana vallinneet elinolosuhteet eivät vaikuttaneet siihen, milloin muut ihmiset katsoivat yhteisönsä jäsenen vanhukseksi.²⁵ Aina silläkään ei näytä olevan suurta merkitystä, tekikö ihminen vielä kuolemansa aikoihin ansiotöitä.²⁶ Säätyläiset ja talonpojat tunsivat itsekin itsensä vanhoiksi alle 60-vuotiaina. Usea upseerinvirkaansa 50-vuotiaana hoitanut aatelismies katsoi ikääntyneensä niin, että hänen olisi ollut aika siirtyä eläkkeelle.²⁷ Moni talonpoika odotti 60-vuotiaana kuolemaansa, koska tunsu itsensä tuolloin jo perin vanhaksi ja riittävästi elämää nähneeksi.²⁸ Yli 60-vuotiaalle kuoleminen oli näin luonnollinen asia.

Kuolinsyytä määritettäessä ja muistiinmerkittäessä ei paikkakuntien välillä esiintynyt merkittäviä eroja. Ainoastaan joissakin kaupungeissa ja näiden välittömässä vaikutuspiirissä saatettiin suosia muita vaihtoehtoja kuin vanhuutta.²⁹ Tämä osoittaa hyvin sitä, että vanhuus ymmärrettiin samalla tavalla riippumatta yhteisöjen sosiaalisesta rakenteesta, niiden perinteistä ja normistoista sekä niissä vaikuttaneista instituutioista. Lääketieteellisellä tietämyksellä ei ollut merkitystä — ei oikeastaan silloinkaan, kun paikkakunnalla asui lääkäri tai kun pappi itse oli perehtynyt lääketieteeseen. Yhteisön tiiviydellä oli silläkin vain vähän merkitystä kuoleman syytä selvitettäessä: kaupunkilaiset kuolivat yhtä nuorina vanhuuteen kuin syrjässä maaseudulla asuneet.

Tuollainen käsitys pysyi joltisenkin muuttumattomana aina 1800-luvun lopulle, osin se jatkui 1900-luvulle asti. Yhtä lailla 1750-luvulla kuin 1880-luvullakin vanhuuteen kuolleet saattoivat olla alle 60-vuotiaita.³⁰ Keski-ian kohoaminen, ikääntyneen väestönosan lukumäärän kasvu, lääketieteen kehitys sekä sairauksien ja tautien tuntemuksen yleinen leviäminen kansan keskuuteen eivät vaikuttaneet siihen, missä iässä ihmisen oli luvallista kuolla *luonnollisesti* vanhuuteen.

Edellytykset käsityksen murrokselle tosin lisääntyivät 1820-luvulta lähtien. 1900-luvun alussa ikääntyneen väestön lukumäärä oli kasvanut niin suureksi, että koko yhteiskunnan väestörakenne muut-

tui merkittävästi.³¹ Osin muista syistä,³² osin väestörakenteen muuttumisen seurauksena ihmisten käsitys ikääntymisestä ja vanhaksi tulemisesta mentaliteetin osana alkoi murtua. Murros oli kuitenkin niin hidas, että vielä 1910-luvun loppua kuvaavissa romaaneissa kelvottomiksi ja rumiksi vanhuksiksi kuvattiin vasta 60 vuoden ikään ehtineet ihmiset.³³

Tällainen pitkään muuttumattomana pysynyt ja hitaasti murtunut käsitys vanhuudesta, vanhuuden heikkoudesta ja raihnaudesta soveliaana kuolinsyynä kuvastaa ennemminkin ihmisten näkemystä siitä, mitä vanhuus oli, missä elämänkulun vaiheessa ihminen astui vanhuuteen ja minkä ikäisenä hänet sellaiseksi katsottiin, kuin ihmisten lääketieteellistä tuntemusta sekä tietämystä sairauksien ja tautien luonteesta.³⁴

Vanhuuden tautia selittävät psyykkiset, institutionaaliset ja biologiset tekijät

On helpompi selittää, mitkä kulttuuriset tai mentaliteettiin liittyvät rakenteet (sosiaalinen tausta, aikakausi, paikkakunta) eivät vanhuuden määrittäjiksi sellaisenaan kelpaa, kuin etsiä vastauksia siihen, miksi menneisyudessa vanhuksiksi katsottiin 50–60-vuotiaat ihmiset. Vastauksia voi silti ryhtyä etsimään a) yleisestä länsimaisesta ajattelusta, b) paikallisista institutionaalisisista tekijöistä ja tietenkin myös c) biologisista ikääntymiseen ja voimien heikkenemiseen liittyvistä tekijöistä. Tällöin kirkolliset asiakirjat ovat enää suuntaa-antavia. Sen sijaan kertovat lähteet ovat vastauksia todentavia.

Laajin ja yleisin vanhuuden määrittäjä oli kristinuskon mukana kaikkialle Eurooppaan levinnyt käsitys, että vanhuus on sairautta. Sen täytyi olla sairautta, koska ihmiset kuolivat siihen ja koska vanhenemiselle ei löydetty konkreettista selittäjää. Milloin keskiajan tai uuden ajan ihminen ei löytänyt vastausta häntä koskeviin tärkeisiin kysymyksiin, hän otti selittäjäksi Jumalan. Jumala ja Vanha Testamentti kelpasivatkin hyvin tällaiseen: tuo lopullinen sairaus

eli tauti yhdistettiin perisyntiin. Jumala oli karkottanut ihmisen ikuisen elämän paratiisista palkkiona tämän syntisyydestä. Ja tuota Jumalan vihaa täytyi kaikkien kristittyjen kantaa ja vastata siitä vanhuudella ja kuolemalla.³⁵ Siksi kuolemaa pidettiin Jumalan tautina. Näin myös tärkeimmät ikääntymiseen kuuluvat käsitteet — 'vanhentua', 'vanheta' ja 'vanhuus' — esiintyivät jo Agricolan teksteissä, niistä vanhuus niinkin merkityksellisessä yhteydessä kuin raamatullisiin teksteihin, ajan kansainväliseen hartauskirjallisuuteen pohjautuvassa ja laajasti yksityistä hartautta palvelevassa Rukouskirjassa.³⁶

Edellistä selittäjää konkreettisempana voi pitää vanhuuden institutionalisoitumista, vanhuutta sosiaalisena ikänä.³⁷ Viralliset asetukset aina keskiaikaisista laeista lähtien käsittelivät tiettyjä ikäryhmiä muista poikkeavalla tavalla. Varhaisimmat määräykset koskivat enimmäkseen perintöasioita, mutta 1500- ja 1600-luvulta lähtien vanhuuden institutionalisoituminen kiihtyi. Tuolloin — etenkin 1600-luvulla — laaditut verotukselliset asetukset rajasivat ikääntyneet ihmiset pois työtä tekevien ja siten valtakuntaa palvelevien ihmisten joukosta. Nimenomaan henkilöperusteinen verotuksen muoto myllytulli eli henkiraha oli tällainen asetus. Tuota veroa maksoivat ainoastaan täysi-ikäiset ja alle 60-vuotiaat ihmiset.³⁸ Veroa määrättäessä oli ajateltu sitä, että useimmat yli 60-vuotiaat eivät ole enää niin työkykyisiä kuin 15–60-vuotiaat eivätkä he siten olleet vastuussa omasta elatuksestaan.

Sitä, mielsivätkö 1500-luvulla eläneet ihmiset yli 60-vuotiaan vanhukseksi samalla tavalla kuin 1700-luvun ihmiset, on hankala todentaa. Kysymyshän on tällöin siitä, oliko esimerkiksi myllytulli osoitus yleisestä vanhuuden käsityksestä, vai vaikuttivatko tällaiset asetukset ihmisten psyykkiseen varustukseen, mentaliteettiin. Luultavasti asetuksilla oli vaikutusta, niin vakuuttuneita omasta vanhuudestaan 1700- ja 1800-luvulla eläneet 60-vuotiaat näyttävät olleen.³⁹ Yksi toivoi pääsevänsä eläkkeelle, toinen odotti jo kuolemaa.

Edelliseen oleellisesti liittyvä vanhuutta ikään kuin aikaistava tekijä on perintö- ja eläkejärjestelmien kehittyminen 1600- ja 1700-

luvulla. Viralliset ja uudenlaiset eläkejärjestelyt koskettivat etenkin virkamiehistöä, upseereita ja sotilaita.

Vaikka ylempien säätyjen keskuudessa tiettyjä eläkejärjestelmiä (lähinnä papin lesken konservointia) kritisoitiin ja niistä alettiin luopua 1700-luvulla,⁴⁰ alempien säätyjen — etenkin talonpoikien — joukossa vakiintui tapa siirtyä nuorempien elätettäviksi joko syytingille tai vastaavin järjestelyin jo hyvissä ajoin.⁴¹ Malli tällaisiin järjestelyihin saatiin papistolta, jonka edustajat olivat jääneet syytingille jo keskiajalta lähtien siten, että pappisviran uusi haltija maksoi pappisvanhuksen elatuksen tämän kuolemaan saakka.⁴² 1700- ja 1800-luvun papit näyttävät siirtyneen eläkeläisiksi viimeistään 65-vuotiaina, mutta jo tätä aiemmin he kernaasti luopuivat monista tehtävistään ja jättivät ne apulaistensa hoidettaviksi.⁴³ Näin pappisvanhuksiksi voitiin ymmärtää jopa 50-vuotiaatkin.

Talonpoikaisväestön keskuudessa odotettiin syytingille siirtymistä. Tässä tapauksessa järjestelmä muotoutui niin tärkeäksi osaksi talonpoikaista ajattelumaailmaa, että tulevasta vanhuuden ajasta puhuttiin myönteiseksi mielletävinä *ikäpäivinä*,⁴⁴ jotka voitiin aloittaa jo 50-vuotiaana, keskimäärin 56–58 vuoden iässä.⁴⁵ Niitä odotettiin, sillä ajateltiin, että *hyvä on vanhan vanhetakin hyvän nuoremman nojassa*.⁴⁶

Jokaisen talonpojan tuli siirtyä tietyssä iässä joko syytinkiläiseksi tai *vanhaksi isännäksi, vanhaksi talolliseksi tai faariksi*. Mikäli talossa ei ollut omaa poikaa jatkajaksi ja vanhuuden turvaajaksi, täytyi sellainen hankkia muualta. Kun mies jättäytyi tilanpidosta syrjään, hänen puolisoistaankin tuli biologisesta iästä riippumatta syytinkiläisen vaimo, *vanha emäntä tai vanha muori*.⁴⁷ Nuorempi väki ja uudet tilanpitäjät odottivat, että syytinkiläiset olisivat pysyneet syrjässä niin kuin kelvollisten vanhusten tuli. Toisin sanoen vanhuus oli talonpojalle osittaista vapautumista arjen töistä ja samalla kohtuullisen toimeentulon turvaamista, mutta samalla myös velvollisuutta jättää päätöksenteko elatuksen antajalle. Tällainen tilanne johti ristiriitoihin, milloin ikääntynyt pariskunta ei kokemukseensa vedoten malttanut pysyä hiljaa talon asioista. Etenkin sil-

loin, kun varsinainen isäntäpariskunta ei ollut syytinkiläisille sukua tai kun vanhalle isäntäparille ei ollut rakennettu omaa asuintilaa, kamppailtiin vallasta.⁴⁸ Vanhat ihmiset eivät siis tyytyneet ja alistuneet heille määrättyyn vanhusten ja luonnollista kuolemaa hiljaisina odottavien rooliin.

1750-luvulla sotilassääty sai oikeuden palkkansa suuruiseen eläkkeeseen. Eläke edellytti kuitenkin sitä, että upseerilla, aliupseerilla tai sotilasvirkamiehellä oli takanaan täysi-ikäisenä eli yli 20-vuotiaana 30 vuoden palvelus.⁴⁹ Tämä järjestelmä merkitsi sitä, että tuolloin 50-vuotiaat katsottiin vanhoiksi. Useimmiten upseerit, aliupseerit ja sotilasvirkamiehet halusivatkin siirtyä heti tilaisuuden tullen viettämään turvattuja vanhuuden päiviään. Toisinaan — mikäli vanhuuden päivät olivat turvatut — sotilassäädyn jäsenet erosivat palveluksesta alle 50-vuotiainkin eli jokseenkin samanikäisinä kuin heidän johtamansa ruotusotamiehet. Toisinaan upseeri saattoi jäädä odottamaan ylennystä, eläkepäätöksen lopullista ratkaisemista tai virkaiän täyttymistä jopa 65–70-vuotiaaksi. Upseerin eläkkeen luonnetta ja sitoutumista ajan ikääntymiskäsitykseen kuvastaa hyvin, että se myönnettiin säätyjen suopeudenosoituksena, jotta upseeri voisi *vanhuudessaan nauttia lojaalin palveluksensa hedelmistä*.⁵⁰

Tavallisille sotilaille maksettiin myös jonkinlaista eläkettä, mutta se oli kuitenkin usein riittämätön minkäänlaiseen toimeentuloon. Ruotusotilaat katsottiin jo alle 50-vuotiaana eläkeikäisiksi ja kelvottomiksi sotapalvelukseen, heitä siis yksinkertaisesti pidettiin liian vanhoina. Kun ruotuarmeija lakkautettiin 1800-luvun alussa, myönnettiin eläke *vanhuuden turvaksi* noin 55 vuotta täyttäneille ja sitä vanhemmille.⁵¹ Tämä osoittaa sitä, että sodankäynejä ja pitkään palvelleita 55-vuotiaita pidettiin vanhuksina, joiden ei oletettu selviävän nuorempiensa tavoin omin avuin. Tuon ikäisten ei enää uskottu kykenevän esimerkiksi hankkiutumaan uuteen ammattiin. Käsitys palveluksesta eronneen sotilaan mieltämisestä vanhukseksi vahvistuu edelleen, kun tarkastelee haudattujen luetteloita. *Entisen eli vanhan* sotilaan kuolinsyyksi merkittiin vanhuus, vanhuuden

heikkous tai raihnaisuus, vaikka hän ei ollut täyttänyt edes 50 ikävuottaan.⁵² Useat eronneet sotilaat kuolivatkin haudattujen luetteloiden mukaan vanhuuteen.

Sotilaat vanhuus tavoitti muita sosiaalisia ryhmiä hieman aiemmin. Kun uusi ruotusotamies astui palvelukseen, oli entisen sotilaan joissakin tapauksissa väistytävä ruotutorpastaan. Tällöin hänelle annettiin kuitenkin oikeus rakentaa itselleen hänen sosiaalista asemaansa kuvastava talo eli *vanhan miehen asunto tai torppa*.⁵³ Keskimäärin tällaiset miehet olivat 42-vuotiaita, joten tässä tapauksessa vanhuuden institutionalisoituminen vei siihen, että tuolloin täysin työkykyinen ja nykykäsityksen mukaan varsinaista aikuisikänsä elänyt mies miellettiin kuitenkin vanhukseksi.

Institutionaaliseksi katsottavia vanhuutta määrittäviä tekijöitä olivat myös ikääntyneiden naisten naimattomuus ja naisen jääminen leskeksi. Tällainen käsitys näkyy hyvin myös kirkonarkistojen haudattujen luetteloissa: usea leski ja ikääntynyt naimaton nainen kuoli vanhuuteen. Lesken ei tarvinnut edes täyttää 50 ikävuottaan, milloin hänet katsottiin niin ikälopuksi, että hänen kuoleman syyksi voitiin merkitä vanhuus.⁵⁴ Tällaisissa tapauksissa leskinainen oli todennäköisesti jäänyt nuorempiensa holhottavaksi. Ikääntyneitä naimattomia naisia pidettiin säädystä riippumatta *vanhoina piikoina*. Palkkapiian kohdalla tällainen kävi sujuvasti,⁵⁵ mutta yhtä helposti ikääntyneitä 50–60-vuotiata säätyläisnaisia voitiin kutsua *vanhoiksi mamselleiksi*.⁵⁶ Monesti leskeys tai lapsettomuus merkitsi naisille sosiaalisen aseman laskua — ja mikä pahinta, kouriintuntuvaa huolta omasta toimeentulosta. Kaikki eivät päässeet nauttimaan syytinkielatuksesta, eikä kaikilla ollut voimia tehdä ansiotöitä.⁵⁷

Vanhuutta ei voi käsitellä ilman, että tarkastelisi vielä tärkeintä tekijää, jonka perusteella ihminen miellettiin vanhukseksi. Eläkkeelle tai syytingille siirtyminen taikka muiden elätettäväksi jättäytyminen liitettiin työkyvyn menettämiseen. Toisaalta niissäkin ryhmissä, joille ei mitään kattavaa vanhuudenturvan järjestelmää luotu, vanhuus tuli melkein samaan aikaan. Palkkatöistä eläneiden renkien ja piikojen sekä tehdastyöläisten oli pakko yrittää tehdä toi-

tä kuolemaansa asti. Muussa tapauksessa he joutuivat yhteisön huollettaviksi vaivaisiksi.⁵⁸ Milloin ihminen menetti nuoremmalla iällään työkykensä ja joutui ruotuvaivaisen asemaan, hän myös kuoli vanhuuteen. Fyysisen heikkouden ohella heikentynyt mieli — mielenvikaisuus — merkitsi miltei väistämättömästi ennen aikaista joutumista vanhusten joukkoon,⁵⁹ kuolinsyyksi kirjattiin usein yhdessä vaikuttaneina tekijöinä sekä mielenheikkous että vanhuus.⁶⁰

Biologiset tekijät vaikuttivat luonnollisesti ikäihmiseksi tunnistamiseen. Ihmisen ikääntymiseen liittyvistä ulkoisista tekijöistä keskeisimpiä oli hiusten harmaantuminen, *valko- ja harmaahapsisuus*. Menneisyydessä harmaahiuksisuus ymmärrettiin milteipä ikämiehen synonyymiksi.⁶¹ Hiusten harvenemisen ja harmaantumisen sekä toimien hidastumisen ohella myös näkö- ja kuuloaistien heikkeneminen tunnistettiin vanhuuden heikkouden merkiksi.⁶²

Kun institutionaaliset ja biologiset tekijät yhdistettiin päädyttiin 1700–1800-luvulla siihen, että yli 50-vuotiaat olivat harmaantuvine hiuksineen, uurteisine kasvoineen ja heikentyvine voimineen vanhuksia. Niinpä nuorempi väki oletti heidän olevan ikäistensä kaltaisia, toimissaan kelvottomia ja raihnaisia. Vanhoja myös luokiteltiin sen mukaan, millainen oli yleensä kutakin ikäryhmää edustavien tavallinen fyysinen kunto. 70-vuotias oli verrattomasti ketterämpi, kuuli ja näki paremmin kuin 90-vuotias.⁶³

Milloin joku ikäihminen ei soveltunutkaan hänelle määrättyyn sosiaalista ikäänsä vastaavaan rooliin voimiensa ja kykyjensä puolesta, häntä hämmästeltiin. Gottlund ihmetteli sitä, miten eräs norjalainen *yli 50-vuotias, Johanna-niminen vanha akka iästään huolimatta tanssi niin keveästi, ravakasti ja taidokkaasti polskaa, ettei kukaan oopperan tanssija olisi pystynyt parempaan*. Gottlund kertoi myös hämmentyneensä, kun hän tapasi eräässä talossa *ukon, joka oli jo 60-vuotias mutta jolla silti oli vuoden vanha lapsi*. Toisessa talossa oli isäntänä yhtä hämmästyttävä *55-vuotias ukko, jolla silti oli nuori, soma vaimo*.⁶⁴

Näin 1700–1800-luvulla eläneiden ihmisten elämänkaaressa vanhuus oli erittäin merkittävä ajanjakso, se saattoi olla myös hyvin

pitkä kausi. Lapsuuden useimmat ihmiset jättivät taakseen nuorina 12–15-vuotiaina; tällöin heidän oli siirryttävä nuorten aikuisten maailmaan ja ryhdyttävä huolehtimaan omasta elannostaan. 20 ja 30 ikävuoden välillä siirryttiin lopullisesti aikuisten maailmaan, kun perustettiin perhe ja jouduttiin huolehtimaan muista ihmisistä, myös omista vanhemmista, jotka olivat jo vanhuksia. Aikuisuuden ajanjakso päättyi 50 ikävuoden tietämissä vanhuuden kauteen, jolloin alettiin elää muiden huollon varassa.⁶⁵

Ikäpäivät vanhuksen elämässä

Vanhuus saavutti menneinä vuosisatoina ihmiset hyvin varhaisessa vaiheessa, 40–60-ikävuoden paikkeilla. Oli oikeastaan poikkeuksellista, että joku 60-vuotias mainittiin muuksi kuin vanhukseksi tai vanhaksi. Vanhuuden siirtyminen edellytti sitä, että kyseinen ihminen huolehti täysin omasta elatuksestaan. Tämä osoittaa hyvin, kuinka vanhuus miellettiin toisaalta yksilön persoonallisen iän eli hänen työkykynsä ja oman näkemyksensä kautta sekä toisaalta sosiaalisesti ihmisen itsensä ajauduttua eläkeläiseksi, eläkeläisen puolisoiksi tai vaivaiseksi ja muiden ylläpidettäväksi. Omasta halusta riippui paljon, milloin vanhuus alkoi, mutta halua näyttää olleen useimmilla jo 50 vuoden iässä.⁶⁶

Vanhuuden ikäkaudesta saattoi hyvinkin tulla pisin, yli puolet koko elämänsästä käsittänyt jakso ihmisen elämässä. Etenkin tällainen koski niitä ryhmiä, jotka jäivät eläkkeelle verraten nuorina. Sotilas, joka jäi pois sotapalveluksesta ja rakensi perheelleen vanhanmiehen torpan, eli siinä missä muutkin ihmiset satavuotiaaksi. Näin hänet miellettiin vanhukseksi runsaan 50 vuoden ajan.⁶⁷

Ikä oli kunnioitettava asia. Mikäli jonkun ihmisen erityisen pitkää elämää haluttiin korostaa, hänet mainittiin satavuotiaaksi.⁶⁸ Tällainen — usein liioitteluksi tunnistettava — tapa näkyy myös haudattujen luetteloissa, joissa toisinaan kerrotaan jopa jonkun eläneen 110-vuotiaaksi ja vanhemmaksikin.⁶⁹ Tietenkin ihminen, joka

ylitti 80 vuoden iän, oli muiden mukaan jo ikivanha ja tiesi kokemuksineen paljon sellaisesta, mistä muilla ei ollut kokemuksia. Tällainen ihminen erottautui muusta yhteisöstä tietäjänä sekä yhteisöllisen muistin ylläpitäjänä ja välittäjänä. Asemaa korosti erityisesti sellainen mahdollisuus, että yhteisön seuraava sukupolvi oli kuollut. Kukaan ei ollut todentamassa vanhuksen kertomuksia ja kokemuksia, ja toisaalta vanhus edusti useamman sukupolven takaista tietämystä. Tuntemattomalle kulkijalle hänestä kerrottiin, että *jo se on iäkäs mies*.⁷⁰

Vanhojen ihmisten arvostus heijastuu myös siinä, että kuoleman syyksi merkittiin — lähinnä väkilukutaulujen syntyaikoihin 1750–1760-luvulla — *korkea ikä*.⁷¹ Tällainen ihminen oli yhteisön muiden jäsenten mukaan elänyt hyvään ikään asti, hän oli kokenut ja viisas, *isohon ikähän ja varsin vanhaksi elänyt* ihminen.⁷²

Vaikka 50- tai 60-vuotias oli ainakin yhteisöllisesti katsottuna vanhus (*åldring*), kielteisen tunnelatauksen sisälläänpitävää käsitettä 'vanhus' ei juuri käytetty,⁷³ vaan ihmisen sosiaalista asemaa määritettäessä asiakirjoihin merkittiin kernaammin kunnioitusta osoittava käsite '*gammal*', 'vanha' tai '*åldrig*', 'iäkäs'.⁷⁴ Nämä liitettiin usein varsinaista yhteisöllistä asemaa osoittaneen sanan yhteyteen, joten agraariyhteiskunnan aikakaudella tunnistettiin ylempiin säätyihin kuuluneet *vanhat upseerit, kersantit, rovastit ja mamsellit*, talonpoikaissäätyyn kuuluneet *vanhat isännät eli ukot, vanhat emännät eli eukot*, palveluksesta eronneet tai työkyvyttömiksi tulleet *vanhat oltermannit, sotilaat ja käsityöläiset, vanhat lampuodit ja torpparit* sekä muut *ikämiehet, vanhat naiset, akat, eukot, ukot, äijät, faarit ja muorit*.

Vanhan ihmisen kunnioittaminen edellytti kuitenkin sitä, että hän käyttäytyi arvostettavalla tavalla ja sopeutui sosiaalisen ikänsä mukana tuomiin yhteisön normeihin, odotuksiin ja velvoitteisiin.⁷⁵ Ikäihmisen tuli tehdä määrättyjä askareita, ylläpitää ja välittää yhteisön kulttuurista muistia, olla puuttumatta tiettyihin nuoremmille ikäryhmille varattuihin asioihin ja elää syyllistymättä vanhuuden höperyyteen ja vanhuuden heikkomielisyyteen. Samanikäiset 70-

vuotiaat papit saattoivat olla muiden mielestä joko *arvokkaita vanhoja herrasmiehiä* tai seurakuntalaisten pilkattavina eläviä höperöityneitä narreja.⁷⁶

Periaatteellisten ikäsidonnaisten rooliaisetelmien ylittämistä pidettiin nuorempien joukossa toisaalta ärsyttäneenä ja toisaalta huvitusta herättäneenä tekijänä. Esimerkiksi vanhuksien ei enää katsottu ymmärtävän rakkaudesta mitään tai oikeastaan ajateltiin niin, että vanhuus oli rakkauden poissulkeva tekijä. Niinpä esimerkiksi Gottlund kertoi tavanneensa pappilan illanistujaisissa *omituisen ihmisen, nimittäin rouva V:n, erään vanhan lesken*. Muiden suureksi huvitukseksi nainen, jonka taipumuksista tarjoutua jokaiselle miehelle Gottlundia oli varoitettu etukäteen, kävi nuoren miehen *kanssa varsin kiivasta ja äänekästä kiistaa, joka koski vanhuutta ja rakkautta*. Muiden näkemyksen mukaan kiistan nuoremman osapuolen ajatuksissa ei ollut mitään huvittavaa, vaan nimenomaan vanhan leskirouvan ajatukset sellaisia olivat, ja sen takia he rouvaa alituisesti kiusoittelivat.⁷⁷

Menneisyydessä sosiaalinen tausta ei niinkään määrittänyt vanhuksen asemaan joutumista, vaan säätyläisen ja rahvaaseen kuuluneen vanhuus tavoitti samaan aikaan. Asialla on kuitenkin ollut toinen puoli. Nimittäin se, että vanhukseksi mielletty ihminen menetti helposti aiemman sosiaalisen statuksena ja ajautui siten sosiaaliiseen ahdinkoon: *vanha ja vaivainen* oli myös yleisen armeliaisuuden varassa elänyt *ruotuvaivainen*.⁷⁸ Näin jo 1700- ja 1800-luvun yhteiskunta joutui kamppailemaan kouriintuntuvan ongelman kanssa. Koskapa vanhoiksi ikäännyttiin osin omasta halusta, osin biologisten ja institutionaalisten paineiden seurauksena, mutta joka tapauksessa nykymittapuun mukaan varsin nuorina, vanhoja oli liikaa, eikä heidän auttamiseensa ollut aina riittävää halua.

Lähdeviitteet:

- ¹ Kari Pitkänen, 'Väestötilastot'. Teoksessa Marjatta Hietala – Kari Mylly (toim.), Tutkijan tilastolliset tiedonlähteet. Espoo 1982, s. 109–110; Kari Pitkänen, Väestöntutkimus ja yhteiskunta: Suomalaisen väestöntutkimuksen historian 1700-luvulta noin vuoteen 1950. Suomen väestötieteen yhdistyksen julkaisuja 11. Helsinki 1998, s. 76–77; Erland Hofsten, Svensk befolkningshistoria: Några grunddrag i utvecklingen från 1750. Kristianstad 1986, s. 11–30.
- ² Tämän artikkelin tiedot kuoleman syistä perustuvat enimmäkseen Suomen Sukututkimusseuran HisKi-projektina julkaisemiin eri kirkonarkistojen historiankirjojen haudattujen luetteloihin (<http://www.genealogia.fi/hiski>).
- ³ Pikkulapsen kuolemista muun muassa Olavi Rimpiläinen, Läntisen perinteen mukainen hautauskäytäntö Suomessa ennen isoavihaa. SKHS toim. 84. Helsinki 1971, s. 272–274; Pentti Lempiäinen, Kastekäytäntö Suomen kirkkoissa 1500- ja 1600-luvulla. SKHS toim. 69. Forssa 1965, s. 22–29; Eino Jutikkala, Kuolemalla on aina syynsä: Maailman väestöhistorian ääriviivoja. Porvoo 1987, s. 100–113; Ulla-Britt Lithell, Kvinnoarbete och barntillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten. Upsala 1988.
- ⁴ Katso Riitta Oittinen, Vanhentuminen entisessä ja nyky-Suomessa. Elämänkulutarkastelu. HY:n talous- ja sosiaalishistorian laitoksen tiedonantoja 23. Helsinki 1989.
- ⁵ Panu Pulma, 'Vaivaisten valtakunta'. Teoksessa Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Jyväskylä 1994, s. 43–59.
- ⁶ Traumaattisista kuolemantapauksista ja niihin liittyvistä hautaamiskäytännöistä sekä uskomuksista Pasi Klemettinen, Mellastavat pirut: Tutkimus kansanomaisista paholais- ja noituuskäsityksistä Karjalan Kannaksen ja Laatokan Karjalan tarinaperinteessä. SKS toim. 687. Helsinki 1997; Rimpiläinen 1971; Toivo Nygård, Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa. SHJ 50. Jyväskylä 1994; Janne Vilkuna, Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut: Kansatieteellinen tapatutkimus. Kansatieteellinen arkisto 39. Jyväskylä 1992; Ilmar Talve, 'Talonpoikaiskulttuuri 1870-luvulle asti'. Teoksessa Suomen kulttuurihistoria I. Porvoo 1979, s. 378–381.
- ⁷ Christfrid Ganander, Nytt Finskt Lexicon. Toim. Liisa Nuutinen. SKS toim. 676. Hämeenlinna 1997, 'ikä'.
- ⁸ Vertaa Oittinen 1989. Menneisyydessä ajateltiin enimmäkseen, että ihmisen elämänkulku oli syklinen tai että ihmisten elämä oli miltei konkreettiseksi mielletty kaari. Kyse on ollut laajalle levinneestä länsimaisesta käsityksestä. Thomas B. Cole, The Journey of Life; A cultural history of ageing in America. New York 1993, s. 3–5; Norbert Elias, Kuolevien yksinäisyys. Tampere 1993;

Kai Heikkilä – Pertti Jokivuori, Kuoleman salaisuus. Jyväskylä 1994; Asko Vilkuna, Tavan takaa: Kansatieteellisiä tutkimuksia tapojemme historiasta. JY:n etnologian laitoksen tutkimuksia 24. Jyväskylä 1989, s. 197–200.

⁹ Esimerkiksi Hofsten 1986, s. 33–37.

¹⁰ Esimerkiksi laajahko, useiden rivien mittainen kertomus eräästä vuonna 1770 kuolleesta ja pitkän elämänsä aikana kovia kokeneesta naisesta, joka kuoli 94-vuotiaana vanhuuden raihnaisuuteen. Aimo Halila, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV: Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Kuusamo 1984, s. 52. Tyypillisimpiä lisämerkinnät olivat, milloin ihminen oli menehtynyt epätavallisissa olosuhteissa, esimerkiksi itsemurhan tai henkirikoksen seurauksena.

¹¹ Tässä lähinnä kyse merkityksistä ja niiden tulkitsemisesta Glifford Geertz, Interpretation of Cultures: Selected essays. New York 1973, s. 13–17; Glifford Geertz, Local Knowledge: Selected essays. New York 1983, s. 56–59; Vastaa-vasti Anna-Leena Siikala, Tarina ja tulkinta: Tutkimus kansankertojista. SKS toim. 404. Mänttä 1984, s. 19–37; Bo Lönnqvist, 'Etnologia ja historiallinen antropologia'. Teoksessa Toinen sivilisaatio: Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500–2000. Etnologian laitoksen tutkimuksia 36. Jyväskylä 1998; Kimmo Katajala (toim.), Manaajista maalaisaateliin: Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa. Tietolipas 140. Jyväskylä 1995; Jorma Kalela, Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historian tutkimuksen lähtökohdista. TY:n poliittisen historian julkaisuja C:44. Jyväskylä 1993, s. 136; Matti Peltonen, Matala katse: Kirjoituksia mentaliteettien historiasta. Tampere 1992, s. 26–29.

¹² Aina vanhuus ei edes edellyttänyt tuota 50 vuoden ikää, vaan haudattujen lueteloissa on useita mainintoja, että nuorempikin oli kuollut vanhuuteen. Esimerkiksi Hämeenlinnassa menehtyi 3.5.1839 vanhuuteen 49-vuotias kulkuri. Tähän vaikutti osaltaan se, että ihmisten väliset erot ulkoisessa olemuksessa olivat huomattavia. Usein sairastellut ja kovia kokenut ihminen näytti tietysti vanhemmalta kuin olikaan, mutta toisaalta nuoremman väen keskuudessa — heidän, jotka usein siunattavan lähiomaisia olivat ja ruumista kirkolle kuljettivat — jopa 40-vuotiaita pidettiin vanhoina. Tällainen kuvastuu myös varhempia aikoja kuvaavissa kertovissa lähteissä. Esimerkiksi K. A. Gottlundin mukaan eräs hänen Vermlannin matkallaan tapaamansa Turun entinen ylioppilas *oli luultavasti noin 45-vuotias*, koska hän vaikutti melko vanhalta. K. A. Gottlund, Vermlannin päiväkirja 1821. Maija Hirvonen (suom.). SKS toim. 437. Pieksämäki 1986, s. 147–148.

¹³ Ganaderin sanakirja, 'wanhuus'.

¹⁴ Ganaderin sanakirja, 'ikä'.

- ¹⁵ Kempeleessä 97-vuotias *vanha mies* Heikki Helander menehtyi 25.1.1757 *keuhkotautiin*, Vöyriässä 25.5.1830 talollisen leski Kaisa Jakobintytär Bertils 82-vuotiaana *vesipöhöön* ja Kuusamossa 23.9.1752 Heikki Heikinpoika 83-vuotiaana *vesipöhöön*. Haukiputaalla 28.10.1754 haudattiin peräti 103-vuotiaaksi tunnettu vanha kirkonköyhä Matti Ambrosiuksenpoika Rahikainen, jonka kuolinsyyksi merkittiin *kevittäuti* (yleisnimitys sairauksille, joista tunnetuimpia ovat sappi- ja virtsakivitaudit). Ylihärmässä kuoli 29.1.1809 76-vuotias *vanha muori* Reetta Antintytär Jussila *kohtaukseen* ja Kempeleessä 17.10.1844 82-vuotias kerjäläinen Samuli Junttila *kohtaukseen*. Kempeleessä kuoli tatariksi mainittu 80-vuotias Per Korp 17.11.1755, koska hän oli ilmoituksen mukaan ollut ympäröiväissään. Jämsässä vanha 73-vuotias lampuoti Tapani Tapaninpoika *hukkui* 20.8.1794. Merijärvellä syytinkiläisen 80-vuotias leski Marja Perälä *murhattiin puukoniskulla* 5.9.1841.
- ¹⁶ Brändössä 10.12.1799 kuoli fisköläinen 54-vuotias heikkomielen Anna *tuntemattomaan sairauteen* ja Kuopion maaseurakunnassa 19.11.1790 68-vuotias kaupunkilaisjohtaja Thomas Wilhelm Bernet menehtyi *äkkikuolemaan*.
- ¹⁷ Esimerkiksi Pyhtäällä 13.4.1838 kartanonomistajan 74-vuotias leski Elisabet Cremer kuoli *vanhuuteen ja pahaan kihtiin* ja Kempeleessä 23.3.1843 ruotuvaivainen 82-vuotias leski Marja Laaninen kuoli *vanhuuteen ja keuhkotautiin*.
- ¹⁸ Vanhan ihmisen menehtymiseen pystyttiin yleensä varustautumaan ja latautumaan oikeanlaiseen psyykkiseen olotilaan. Talve 1979, s. 378.
- ¹⁹ Kalajoella 71-vuotias lääninmaanmittari ja ritari Johan Jakob Garvolius menehtyi 23.12.1848 *vanhuuden kohtaukseen* ja Brändössä 8.10.1823 60-vuotias talollinen, entinen lautamies ja vanhaksi nimetty Isak Henrikinpoika taasen *vanhuuden kramppiin*.
- ²⁰ Esimerkiksi Kuhmoisissa haudattiin ilman että kuolinsyytä oli papille ilmoitettu 2.7.1793 isäntä Aatami Antinpoika, Haukiputaalla 10.3.1840 emäntä Kaarina Simontytär Kurkela ja 28.7.1845 leskimies Jaakko Simunanpoika Talonpoika sekä Kuusamossa 22.7.1848 87-vuotiaaksi elänyt syytinkiläiseukko Reetta Muosalmi. Finströmissä haudattiin 24.1.1809 piika Brita Matsintytär, joka oli menehtynyt 34-vuotiaana *tuntemattomaan tautiin*. Katso Kirsi Sirén, Suuresta suvusta pieneen perheeseen: Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla. Bibliotheca historica 38. Helsinki 1999, s. 169–171.
- ²¹ Tosin joskus pappi epäili lähiomaisten ilmoittamaa kuolemaan johtanutta syytä. Hattulassa 27.12.1835 siunattavaksi tuodun torppari Juho Tuomaanpoika Lepistön kuolinsyyksi omaisten ehdottaman vanhuuden perään pappi kirjoitti kysymysmerkin.
- ²² Hauhossa haudattiin 1.5.1803 arvostettu kirkkoherra teologian tohtori, rovasti

ja kirkkoherra Petter Bonsdorff, joka kuoli 54-vuotiaana vanhuuden raihnaisuuteen.

²³ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 177.

²⁴ Cole 1993, s. 5.

²⁵ Esimerkiksi Ikaalisissa kuolivat vuonna 1825 vanhuuteen 57-vuotias aatelis- ja leskirouva Brita Sofia Silfverkloth, 51-vuotias loisleski Reetta Juhontytär sekä naimaton, 49-vuotias ruotuvaivainen Reetta Sipintytär. Vastaavasti Hämeenlinnassa 1775–1850 välisenä aikana alle 60-vuotiaina vanhuuteen kuolleita olivat ulvilalainen kulkuri ja vankilaan sijoitettu 49-vuotias Mikko Halenius (3.5.1839), 59-vuotias kirvesmiehen leski Anna Juhontytär Lund (16.3.1822), 57-vuotias torpparin leski Anna Heikintytär, porvarien lesket 53-vuotias Maria Saarman (5.7.1775), 59-vuotias Sara Lind (25.8.1831) ja 59-vuotias Johanna Elisabet Hollberg (30.11.1820), 59-vuotias hatuntekijämestari Israel Westin (28.12.1824), 54-vuotias seppä Matti Alm (9.10.1831) ja 57-vuotias linnavoudin leski Anna Catharina Westrin (5.4.1775).

²⁶ Esimerkiksi Ahvenanmaalla Finströmissä elinkeinoaan aktiivisesti harjoittanut 57-vuotias kauppias Österström menehtyi vanhuuteen 22.3.1809, Hauhossa 54-vuotias rovasti Bondorff kuoli vanhuuden raihnaisuuteen 1.5.1803 ja Hämeenlinnassa 54-vuotias seppä Matti Alm 9.10.1831 sekä 59-vuotias hatuntekijä Israel Westin 28.12.1824 kuolivat vanhuuteen.

²⁷ Esimajuri Simon Wilhelm Carpelan mietti työnsä mielekkyyttä ja totesi kirjeessään, että *majurin virka alkaa 50 vuoden iässä käydä vaivalloiseksi*. Kataariina Kääpä, Upseereita, laivanrakennuttajia ja valtiopäivämiehiä: aatelisten Carpelan-suvun elämää säätyvallan murenemisen alkumainingeissa 1700-luvun jälkipuoliskolla. Suomen historian pro gradu -tutkielma Jyväskylän yliopistossa 1999, s. 34.

²⁸ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 185. Muuan talonpoika kertoi Gottlundille, että hän oli ollut nuoruudestaan saakka juopporatti ja olisi siksi varma, ettei eläisi enää kovin kauan. Tähän mies vielä lisäsi, että *johan hän oli elänyt kylliksi*.

²⁹ Pohjanmaalla ihmiset näyttäsivät menehtyneen 1700-luvun jälkipuoliskolla iäkkäämpinä vanhuuteen kuin muualla Suomessa. Lääketieteen tuntemus ja taso kohoivat samoihin erityisesti Pohjanmaalla, jonne saatiin Suomen ensimmäinen piirilääkärikin. Toisaalta Pohjanmaalla papit olivat mahdollisesti innostuneempia väestötilastojen laatimiseen kuin papit muualla maassa. Arno Forsius, 'Parturit, välskärät ja kirurgit: Kirurgian kehitys Ruotsissa ja Suomessa.' Teoksessa Sukuviesti 1/1999, s. 10–13: Pentti Virrankoski, Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa: Kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa. Kakkola 1997, s. 92–93, 113.

- ³⁰ Esimerkiksi Halsualla haudattiin vuonna 1881 Vapunpäivänä kuollut itsellisen leski, vaivaisavun turvin elänyt 59-vuotias Reetta Matintytär Meriläinen. Kuolinsyyksi kirjattiin vanhuus.
- ³¹ Pertti Haapala, Tehtaan valossa: Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. HTutk 133. Vammala 1986, s. 135–137; Pekka Haatanen, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo 1968, s. 35.
- ³² Lääketieteellisen tietämyksen leviämisestä katso Anssi Halmesvirta, Vaivojensa vangit: Kansa kysyi, lääkärit vastasivat — historiallinen vuoropuhelu 1889–1916. Jyväskylä 1998.
- ³³ Esimerkiksi F. E. Sillanpää kuvasi romaaninsa 'Hurskas kurjuus' päähenkilön, Jussi Toivolan vanhaksi ja vastenmieliseksi 60-vuotiaaksi torppariksi. Todellinen murros alkoi oikeastaan vasta 1970–1980-luvulla.
- ³⁴ Halmesvirta 1998, s. 280–282.
- ³⁵ Cole 1993, s. 9–10. Katso myös Marko Lamberg, 'Sosiaaliturvaideologia keskiajan ja uuden ajan taitteessa'. Teoksessa Sosiaaliturva 20/1997, s. 4–7.
- ³⁶ Martti Rapola, Sanojemme ensiesiintymisiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. Valikoima. Tietolipas 22. Helsinki 1960, s. 86. Simo Heininen, 'Hartauskirjallisuus'. Teoksessa Tuija Laine (toim.), Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. SKS toim. 686. Vammala 1997, s. 144–145; Jaakko Gummerus, Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet. SKHS toim. 44:1–3. Helsinki 1941–1956, s. 467–469. Tässä talven ajan rukouksessa ovat vuodenaajat yhdistetty elämänskaareen lapsuus — kevät, nuoruus — kesä, urhonaika — syksy, vanhuus ja kuolema — talvi. *Ja sitä enemmän kuin ruumiin voima (vanhuudessa) puuttuupi, sitä enemmän henki uloskukoistaapi.*
- ³⁷ Jorma Kuusinen – Mikko Korkiakangas, 'Ihmisen kehitys elämänskaaren näkökulmasta'. Teoksessa Jorma Kuusinen (toim.), Kasvatuspsykologia. Juva 1991, s. 93–94.
- ³⁸ Taloaan hallineet isännät pysyivät verotettavina 1700-luvulla, vaikka yli-ikäisiä olisivatkin olleet. Eino Jutikkala, 'Väestö ja yhteiskunta'. Teoksessa Hämeen historia II:1. Hämeen historia noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1957; Gösta Lext, Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg 1968; Sirén 1999, s. 169–171.
- ³⁹ Kääpä 1999, s. 34; Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 185.
- ⁴⁰ Pulma 1994, s. 43–44; Solveig Widén, Änkeomsorg i ståndsamhället: Försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807. Åbo 1988; Gunnar Suolahti, Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1919, s. 88–89.
- ⁴¹ Haatanen 1968, s. 32–33; Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia sekä

- katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa. Porvoo 1942, s. 529–539; Sirén 1999, s. 98.
- ⁴² Suolahti 1919, s. 75–81.
- ⁴³ Esimerkiksi L. A. Sillanpää, Vanhan-Ruoveden historia II:2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle. Vammala 1969, s. 346–359.
- ⁴⁴ Gananderin sanakirja, 'ikä'. 'Ikäpäivä'-sana mainittiin jo Agricolan Rukouskirjassa 1544. Raimo Jussila, Vanhat sanat: Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. SKS toim. 696. Jyväskylä 1998, s. 67.
- ⁴⁵ Esimerkiksi Karjalohjalla kuoli vuonna 14.12.1817 Turrin vanha talollinen, syytinkiläinen Jakob Johaninpoika vanhuuteen 55-vuotiaana, Ikaalisissa 5.11.1823 Jämijärven Heiskan vaari Juho Juhonpoika 51-vuotiaana, Ilmajoella 9.12.1811 vanha talollinen Matti Juhonpoika Yli-Rahnasto 59-vuotiaana ja Iitissä vuonna 1.12.1815 Kauramaan Niilukselan vanha isäntä Tuomas Matinpoika 58-vuotiaana. Jutikkala 1942, s. 535–536. 1800-luvulla talonpojat jäivät syytingille noin 57-vuotiaana ja 1900-luvun alussa 65-vuotiaana.
- ⁴⁶ Gananderin sanakirja, 'vanhanen'.
- ⁴⁷ Hattulassa menehtyi vanhuuteen 27.7.1839 Fräntilän vanhan talokkaan emäntä, 45-vuotias Kaisa Juhontytär.
- ⁴⁸ Esimerkiksi Kustaa H. J. Vilkuna, 'Alkoholin nauttimispaikka, juopottelijat ja juomisen ajankohta 1500–1700-luvun Suomessa'. Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina. JyHARK 1. Jyväskylä 1995, s. 286–287.
- ⁴⁹ Kaarlo Wirilander, Suomen upseeristo 1700-luvulla: Sosiaalishistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisesta upseeristosta. HTutk 34. Helsinki 1950, s. 231–239.
- ⁵⁰ Kääpä 1999, s. 32–34.
- ⁵¹ Jari Niemelä, Tuntematon ruutusotilas: Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. HTutk 157. Jyväskylä 1990, s. 82–83, 159, 143–147, 158–159.
- ⁵² Esimerkiksi Asikkalassa 1.11.1762 menehtynyt Pulkkilan Kassapään eronnut sotilas Mikael Lax oli vanhuuteen kuolleessaan 48-vuotias.
- ⁵³ Niemelä 1990, s. 139, 152–153.
- ⁵⁴ Esimerkiksi Ahlaisissa menehtyi 44-vuotias luvialaisleski Maria Yrjänäntytär 2.3.1790 vanhuuteen.
- ⁵⁵ Esimerkiksi Ikaalisissa kuoli vanhuuteen 9.6.1832 vanha piika, talollisen tytär Marja Jussintytär 54-vuotiaana.
- ⁵⁶ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 73. Gottlund tapasi erään *Liljebjörn-nimisen vanhan mamsellin, joka oli suunnilleen 60-vuotias.*

- ⁵⁷ Kustaa H. J. Vilkkuna, Arkielämää patriarkaalisessa työmiesyhteisössä: Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. HTutk 196. Helsinki 1996, s. 73–77; Tarja Räisänen, 'Leskenelämää Valkealassa: ikääntyvien naisleskien elämänkulkua 1700- ja 1800-luvulla.' Teoksessa Sukuviesti 2/1997, s. 7–11.
- ⁵⁸ Pulma 1994; Vilkkuna 1996, s. 83; Räisänen 1997, s. 7–11.
- ⁵⁹ Kustaa H. J. Vilkkuna, 'Kun hullujenhuoneeseen kerran joutuu, ei pois pääsyä enää ole: Mielenheikkous, kehitysvammaisuus ja tartuntavaara 18. vuosisadalla.' Teoksessa Heikki Roiko-Jokela – Timo Pitkänen (toim.), Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina. JyHArk 2. Jyväskylä 1996, s. 231, 233, 240–241.
- ⁶⁰ Esimerkiksi Jomalassa Ahvenanmaalla 59-vuotias talollisen vaimo Kristina Erikintytär menehtyi vuonna 13.8.1812 vanhuuteen ja mielenheikkouteen.
- ⁶¹ Gananderin sanakirja, 'harmaannun', 'harmaan-karwanen', 'ikä'.
- ⁶² Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 247.
- ⁶³ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 247. Gottlund tapasi Maarit Karvainen -nimisen lesken, joka oli täyttänyt jo 90 vuotta mutta joka ei vaikuttanut 70:ää vanhemmalta, vaan oli ketterä, kuuli ja näki nuoren tavoin.
- ⁶⁴ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 50, 177, 286.
- ⁶⁵ Arne Jarrick, Psykologisk socialhistoria. Stockholm 1985, s. 111–138; Gottlund, Vermlannin päiväkirja. Gottlundin kertomuksissa kuvastuu hyvin ajalle tunnusomainen ajatus, että alle 10-vuotiaat olivat vielä lapsia, 5–6-vuotiaat pikkulapsia, 11-vuotiaat olivat jo nuoria tyttöjä ja poikia. 12–15-vuotiaat olivat tyttöjä ja nuorukaisia, milloin he vastasivat aikuisten töistä. Tyttöjä ja poikia olivat vielä 25-vuotiaat Gottlundin itsensä ikäiset naimattomat ihmiset. Avioliiton solmimisen jälkeen tytöt muuttuivat naisiksi ja pojat miehiksi. 45-vuotias oli jo melko vanha, ja yli 50-vuotiaat lähes poikkeuksetta olivat jo vanhoja ukkoja ja akkoja. Katso Cole 1993, s. 11–12; Léonie Sugarman, Life-Span Development: Concepts, theories and interventions. New York 1986, s. 83–127; Kuusinen – Korhokangas 1991, s. 87–94.
- ⁶⁶ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 244. Gottlund, joka piti yleensä 50-vuotias-takin vanhana, ei kuitenkaan kuvaa oikeusjutuilla ja muilla kepulikonsteilla itseään elättänyttä vanhaksi vaan kertoi hänet yksinkertaisesti 60-vuotiaaksi mieheksi.
- ⁶⁷ Esimerkiksi Hollolassa haudattiin 29.5.1768 vanhuuteen kuollut 99-vuotias eronnut rakuuna Arvi Mikonpoika ja Jämsässä menehtyi Simo Dunder vanhuuteen 98-vuotiaana Alho-nimisessä vanhan miehen torpassaan uudenvuodenpäivänä 1802.
- ⁶⁸ Yleensä sataa vuotta pidettiin poikkeuksellisen merkittävänä ikänä, mainitsemalla joku yli satavuotiaaksi, tahdottiin pikemminkin korostaa hänen vanhuuttaan ja kokemustaan kuin kertoa ihmisen todellinen ikä. Katso Gottlund, Vermlannin

päiväkirja, s. 67.

⁶⁹ Esimerkiksi 6.11.1750 kuoli Elimäellä vanha renkivouti Hannu Heikinpoika 120 vuoden ikäisenä, Jämsässä 2.1.1751 kirkonköyhä Vappu Juhontytär 112-vuotiaana, Lappeessa 14.12.1755 kirkonköyhä Matti Pekanpoika Kiiski 120-vuotiaana, Paltamossa 2.1.1755 Pauli Yrjönpoika Lämsä 113-vuotiaana, Nousiaisissa 10.11.1755 kirkonköyhä Marja Matintytär 111-vuotiaana Sysmässä 1.4.1754 Matti Simonpoika 119-vuotiaana ja 9.7.1759 Kaisa Kallentytär 120-vuotiaana, Säkkijärvellä kirkonköyhä Pekka Sipinpoika 22.9.1755 120-vuotiaana.

⁷⁰ Gananderin sanakirja, 'ijäkäs'.

⁷¹ Esimerkiksi Haukiputaalla alakiiminkiläinen Heikki Martinpoika Ponto menehtyi 106-vuotiaana korkeaan ikään 16.5.1753. Tutkituista seurakunnista korkea ikä mainittiin muiden kuolinsyiden joukossa Hauhossa, Haukiputaalla, Hämeenkyrössä, Inarissa, Jomalassa, Juuassa, Kempeleessä, Kokkolan emä- ja ruotsalaisessa seurakunnassa, Sievissä ja Vetelissä.

⁷² Ganaderin sanakirja, 'ikä'.

⁷³ Sana esiintyy painetussa aineistossa vasta Europeauksen Ruotsalais-Suomalaisessa Sanakirjassa vuonna 1853. Katso Rapola 1960, s. 107.

⁷⁴ Gananderin sanakirja, 'wanha', 'ijäkäs'.

⁷⁵ Kuusinen – Korkiakangas 1991, s. 93.

⁷⁶ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 138; Vilkuna 1996, s. 240–241.

⁷⁷ Gottlund, Vermlannin päiväkirja, s. 173.

⁷⁸ Gananderin sanakirja, 'waiwainen'. Köyhyys ja vaivaisuus rinnastettiin samaksi asiaksi.